A japán propaganda szolgálatában

Az Osztrák–Magyar Monarchia az utolsók között vette fel a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatot a Nyugat előtt megnyíló, erőltetett modernizációba kezdő Japánnal. Külkapcsolataik azonban a 19–20. század fordulóján már nem szorítkoztak protokolleseményekre: európai hírű magyar tudósok álltak japán szolgálatba, hogy jó hírét keltsék a feltörekvő ázsiai hatalomnak. **Tóth Gergely** foglalja össze a tényeket

Japán előkelők fogadják Matthew C. Perry kapitányt. Színes fanyomat, 1885-1889. körül

EURÓPA ÉS JAPÁN a kereskedelem révén került egyre közelebb egymáshoz a 16. században. Háromszáz évvel később Japán nyugati kereskedelem előtti megnyitása volt az az esemény, amely megalapozta a későbbi kétoldalú kapcsolatok rendszerét. Az első európaiak, a portugál hajósok 1543-ban léptek a japán szigetek földjére. Őket a jezsuita szerzetesek követték. Japán 1641-től 1853-ig elzárkózott a Nyugat elől a keresztény hittérítők és a nyomukban megjelenő gazdasági és politikai befolyás miatt: a keresztény hittérítőket meggyilkolták, az országban lévő kereszténységet üldözni kezdték, és szinte minden kereskedelmi kapcsolatot beszüntettek Európával, csak a hollandoknak és a kínaiaknak engedték meg a korlátozott kereskedelmet a Nagaszaki melletti Desima szigetén.

1842-ben a japánok tudomást szereztek az első kínai ópiumháború és a nyomában a nyugati hatalmakkal megkötött egyenlőtlen gazdasági szerződések következményeiről, amely hírek számukra igen aggasztóak voltak, különösen, mert a japánok akkoriban úgy tekintettek Kínára, mint a legerősebb ázsiai hatalomra. Nőttön-nőtt a nyugati fenyegetés: korszerű fegyverekkel rendelkező angol, amerikai és francia hajók jelentek meg Japán partjainál, kereskedelmi kapcsolatok felvételét és különböző koncessziókat követelve. Durva és olykor óvatosabb politikai stratégiával a japánok még egy ideig vissza tudták tartani a nyugatiakat, de ez sokáig már nem működött. Amikor Perry amerikai kapitány és hajói olyan tűzerővel vonultak fel a japán partoknál, ami ellen már nem lehetett védekezni semmilyen politikával, Japán kénytelen volt megnyitni kapuit a nyugati követelések előtt. Perry hajói 1853 júliusában jelentek meg először a japán vizeken. A következő évben Perry visszatért, és márciusban fegyveres erővel kényszerítette Japánt egy barátsági szerződés aláírására.

A Fudzsi-hegy látképe egy 1830 körül keletkezett japán fanyomat száz évvel később, azonos technikával készült reprodukcióján LENT: **Matthew Perry (középen) bejelenti az amerikai diktátumot. Japán nyomat, 1854 körül**

Perry 1854-es kanagavai szerződése volt az első formális egyezmény, amelyet Japán egy nyugati birodalommal kötött, és ez készítette elő a későbbi kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatokat 1858-tól. 1858. július 29-én írták alá az amerikai–japán kereskedelmi szerződést az amerikai hadihajók ágyúinak „felügyelete" alatt. Az amerikai–japán szerződést a 19. század közepétől sorra követték a Hollandiával (1858), Oroszországgal (1858), Angliával (1858), Franciaországgal (1858), Portugáliával (1860), Poroszországgal (1861), Svájccal (1864), Belgiummal (1866), Olaszországgal (1866) és Dániával (1867) kötött barátsági és kereskedelmi szerződések, az új Meidzsi-kormány pedig 1868-tól hasonló paktumokat kötött Svédország–Norvégiával (1868), Spanyolországgal (1868), valamint az Osztrák–Magyar Monarchiával (1869).

Durva és olykor óvatosabb politikai stratégiával a japánok még egy ideig vissza tudták tartani a nyugatiakat

Japán az első világháborúig három szerződést kötött a Monarchiával: az 1869-es japán–osztrák-magyar barátsági, kereskedelmi és hajózási egyezmény után 1897-ben, végül 1912-ben, ám csak az utóbbi volt minden tekintetben egyenlő, kétoldalú szerződés. Japán és az Osztrák-Magyar Monarchia természetesen nem volt egymás számára fontos kereskedelmi partner, Japán teljes külkereskedelmi forgalmából meglehetősen sovány részesedést tudott csak kiszakítani a Monarchia és benne Magyarország. Diplomáciai és kereskedelmi kapcsolataink alakulására nem volt éppen kedvező hatással az sem, hogy a Monarchiának sokáig nem volt helyben állomásozó konzulja vagy követe Japánban, így a konzuli jogok képviseletét egy ideig az angolok, majd német birodalmi közegek látták el (sok nyílt kikötőben jobbára – az egyszerűség kedvéért – továbbra is maradtak az angol képviselők). Ennek hátterében a Monarchia külpolitikájának egyre határozottabb német irányvonala húzódik, főleg az 1879-es, Németország és a Monarchia között kötött egyezménytől számítva. Németország pedig egészen az 1880-as évek közepéig nem rendelkezett Japánban olyan befolyással, hogy a Monarchia rábízhatta volna érdekeinek képviseletét. Állandó helyi konzult csak 1895-től, a japán–kínai háború végétől akkreditáltak a japán követségre. Egészen addig Kína volt fontosabb a Monarchia számára, hiszen a főkonzul maga is Sanghajban tartotta székhelyét, és egyszerre három országban, Kínában, Japánban és Sziámban képviselte a Monarchiát, ingázva a követségek között.

A Japán kapuit megnyitó amerikai flotta hajói

A Monarchiát az első világháborúig Japánban képviselő 12 főkonzul, követ (1907 végétől: nagykövet) között három magyar volt. Elsőként Flesch Aladár (1900), majd Adamóci Ambró Béla (1901–1909), végül a háborúig Szentgyörgyi-Müller László (1912–1914) töltötte be a külképviselet legmagasabb

posztját. Mellettük több magyart is találunk alacsonyabb beosztásban. A tokiói követség 1907 végétől kapott nagykövetségi rangot, a japán–orosz háború (1904–1905) után, amikor a nagyhatalmak japán külképviseletei, illetve a külföldi japán diplomáciai testületek sorozatban és kölcsönösen nagykövetségi rangra emelkedtek. A követségen kívül már 1876-tól működött egy konzulátus Jokohamában.

Japán külképviselete a Monarchiában, a Japán Császári Követség 1873-ban létesült Bécsben, s szintén 1907-ben emelkedett nagykövetségi rangra. A japánok 1902-ben állítottak fel konzulátust először Triesztben, majd 1910-ben Budapesten. Ekkor neveztek ki egy budapesti tiszteletbeli konzult, Várpalotai Palotay Ödönt. A bécsi japán külképviselet fontos szerepet kapott a japán–orosz háború idején, amikor bizalmas ügyek árnyalták a két ország kapcsolatát. Ezekre Magyarországon először Szenga Tóru hívta fel a figyelmet 1994-ben publikált tanulmányaiban. (Az alábbi dőlt betűs idézetek az ő *Századok*ban megjelent cikkeiből származnak.) Az általa bemutatott bizalmas diplomáciai kapcsolatok magyar főszereplői Vámbéry Ármin (1832–1913) és Strausz Adolf (1853–1944) voltak.

Japán katonák didaktikus céllal tömeggyilkos kínaiakat fejeznek le az első japán–kínai háborúban, 1894 októberében

A kínai bokszerlázadás idején Kínába csapatokat küldő nyolc hatalom katonáinak kilenc képviselője (balról jobbra): brit, amerikai, brit-ausztrál, brit-indiai, német, francia, osztrák–magyar, olasz és japán (a képen orosz katona nem szerepel)

A bécsi japán külképviselet fontos szerepet kapott a japán–orosz háború idején

Tiszteletbeli japánok

Vámbéry Árminról sokan hallottak, ám kevesen ismerik a japán diplomáciához fűződő szoros kapcsolatait. Az orientalista, egyetemi tanár, az MTA tagja úttörő eredményeket ért el Közép-Ázsia föld- és néprajza, valamint a török filológia területén. Mint Ázsia-szakértőnek az angol és a török kormány számos esetben kérte a segítségét. 1865-től a keleti nyelvek magántanára volt Budapesten, ahol nyugdíjazásáig tanított. Részt vett a Magyar Földrajzi Társaság megalapításában, számos európai tudományos társaság választotta tiszteletbeli tagjává. A nemzetközileg híres turkológus mellett Strausz Adolf igyekezett szolgálni a japán érdekeket hazánkban – utóbbi a Keleti Akadémia tanára, a Balkán politikájának és gazdasági helyzetének jó ismerője volt.

A japán kormány 1904-től főleg balkáni, orosz vonatkozású kérdésekben támaszkodott rájuk.

Vámbéry fényképe 1905-ben jelent meg a *Vasárnapi Ujság*ban
JOBBRA: **Bár a modernizálódó Japán erőfeszítéseit is elismerte, Vámbéry több művében a nyugati civilizáció élharcosának bizonyult**

A történet 1900-ban vette kezdetét, amikor Makino Nobuaki, Japán bécsi rendkívüli követe egy budapesti tiszteletbeli konzul kinevezését javasolta a japán külügyminiszternek. Makino 1899-ben került a bécsi japán követségre. Mivel az 1900-as évektől Japán számára a Balkán-félsziget és Oroszország aktuális helyzetének megfigyeléséhez tökéletes terepet nyújtott a Monarchia, Makino szerepe is felértékelődött tisztségében. A japán–orosz háború idején például japán pénzből tulajdonrészt vásárolt egy helyi újságban (a bécsi *Correspondance politique* című lapban), és jelentős médiapropagandát próbált kifejteni az úgynevezett „sárga veszedelem" elméletének elterjedése ellen. A javaslatot a külügyminiszter sokáig nem tartotta időszerűnek, viszont 1904 februárjában (az Oroszország elleni japán hadüzenet kihirdetése után két héttel) egy táviratban jelezte Makinónak, hogy „*szándékában van Budapesten alkalmazni egy bizonyos személyt, aki Japán érdekeiért dolgozik s különösen a balkáni kérdés fejleményeit kíséri figyelemmel*".

Makino választáviratában értesítette a külügyminisztert, hogy ajánlatot tett ez ügyben Strausz Adolfnak, hogy dolgozzon a japán kormánynak, és „*tájékoztassa azt azon balkáni tényekről, amelyek közvetve vagy közvetlenül nemcsak általában az európai diplomáciára lehetnek hatással, hanem Oroszországra is*". Makino Nobuaki később visszaemlékezéseiben a következőkkel magyarázta a balkáni kérdéssel kapcsolatos hírszerző tevékenységek fontosságát: „*A Balkán-kérdés az akkori japán–orosz viszonyra meglehetősen nagy hatással volt, s így szolgálati időm alatt természetesen nem mulasztottam el, hogy figyelmet szenteljek ennek a kérdésnek. (…) Ha a Balkán-félszigeten problémák keletkeznek, akkor Oroszország a szláv népek patrónusaként főszerepet fog vállalni, és ez az akkori Japán szempontjából igen kívánatos volt, így szükséges volt arra törekednünk, hogy pontosak legyenek a Balkán-félszigettel kapcsolatos információk…*"

Strausz havi 200 osztrák koronás fizetség, útiköltség-térítés, valamint a szerződés bármelyik fél általi szabad felmondásának feltételével fogadta el az ajánlatot. 1904 márciusától lépett a japánok alkalmazásába, és ettől az időponttól kezdve Makino éveken át folyamatosan küldte az általa írt jelentéseket a japán külügyminisztériumnak.

Strausz Adolfról más japán forrásból is érdekes portré bontakozik ki előttünk. Aszahina Csiszen (1862–1939) újságíró 1938-ban jelentette meg az *Egy idős újságíró emlékei* című könyvét. Aszahina több alkalommal foglalkozott írásaiban az Osztrák–Magyar Monarchiával, annak külpolitikájával az 1890-es évek végén. Az *Egy idős újságíró emlékei*ben csak néhány oldalon írt a magyarokról. Vélhetően többször is járt Magyarországon, először 1896-ban, majd az első világháború előtt, 1913 körül. Több helyen is megemlíti, hogy a legnagyobb hatással egy bizonyos Strausz nevű professzor volt rá. Ők ketten többször is találkoztak, az egyik ilyen „felejthetetlen" találkozást a következőképpen örökítette meg: „*Nem kérdeztem tőle, hogy mely egyetem tanára, és azt sem, hogy milyen származású, de talán zsidó lehetett. Az etnikumok helyzete mindenhol hasonló, így Magyarországon is sokan vannak, akik nem szeretik a zsidókat. Mégpedig annyira nem, hogy Budapestet a sok zsidó miatt például Judapestnek is nevezik. Egyszer, egy beszélgetés során mit sem sejtve felhoztam ezt a témát, de a tanár úr arckifejezésén látszott, hogy jobb lenne, ha másról beszélnénk, ezért gyorsan be is fejeztem mondandómat. Jobban megfigyelve arcát, az orr formája arra engedett következtetni, hogy zsidó származású. Nem kérdeztem e tanár szakterületét, de bármiről el lehet vele beszélgetni, legelőször is saját anyanyelvén, vagyis magyarul, ezen kívül pedig németül, franciául, olaszul, angolul, oroszul. Ráadásul mindegyik nyelven meglehetősen jól beszél. Amikor említettem neki, hogy mennyire elképeszt hatalmas nyelvtudása, a tanár úr nyugodt arckifejezéssel csak annyit mondott: megvannak az előnyei és a hátrányai is annak, ha valaki sok nyelven beszél. Vagyis – mondta immár finom mosollyal – ez arra is jó, hogy ne csak saját népünk, de a külföldiek előtt is képesek legyünk bolondot csinálni magunkból.*" (A szerző fordítása.)

Vámbéry személye akkor került előtérbe, amikor Makino Nobuaki 1904 áprilisában felajánlotta a japán külügyminiszternek, hogy a „sárga veszedelem" elméletének terjedése ellen propagandatevékenységet fejt ki az európai kontinens Japánnal nem szimpatizáló országainak közvéleményében, sajtójában.

A néprajzkutató-közgazdász balkanológus, Strausz Adolf saját „terepkamerájával", 1900 körül

Nobuaki 1904 áprilisában felajánlotta a japán külügyminiszternek, hogy a „sárga veszedelem" elméletének terjedése ellen propagandatevékenységet fejt ki

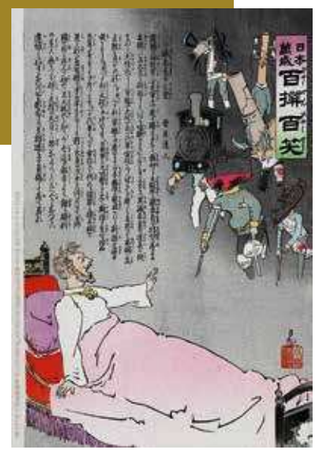

II. Miklós cár rémálma a vereségről egy japán propagandanyomaton a japán–orosz háború idején

A „sárga veszedelem"

A „sárga veszedelem" elmélete a 19. század végén, a 20. század elején Európában elterjedt, a kelet-ázsiaiaktól, elsősorban a kínaiaktól és a japánoktól való félelem ideológiai kereteit alkotta, s a Japán folyamatos hadi sikerei (japán–kínai háború, japán–orosz háború) miatt kialakult európai fenyegetettségérzést fogalmazta meg. Amikor szembekerült Japánnal 1904-ben, Oroszország is felhasználta propagandatevékenységre az elméletet, hogy támogatásra leljen Európában. A japán–orosz háború idején az elmélet elterjedéséhez azok az európai újságcikkek is hozzájárultak, amelyekben gyakran olvasható volt, hogy Japán – Európa „saját neveltjeként", a modernizáció által megerősödve – immár európai érdekeket zavaró versenytárssá, veszélyes tényezővé vált. A hasonló témájú európai újságcikkek közös eleme volt, hogy Oroszország ellensége már egyáltalán nem „kis" ország, és ha Japán győz a háborúban, minden bizonnyal vezető szerephez jut Ázsiában, így fél, hogy zavarni fogja Európa ázsiai érdekeit.

Európa nagy részében (elsősorban a Monarchiában, Franciaországban és Németországban) az addig „egzotikus Japán" képére a „félelmetes Japán" árnyéka vetődött a „sárga veszedelemről" szóló hírek terjedésével. A japán–orosz háború 1904-es kitörésekor az európai sajtóban rengeteg cikk jelent meg, amelyek között voltak japán- és oroszpártiak egyaránt. Az egy-egy országon belül jelentkező véleménykülönbségeket a politikai pártállás, a háború aktuális állása, az európai sajtó japán külképviseletek általi manipulálásának sikere vagy kudarca határozta meg. Az európai országok kormányainak véleménye a nagyhatalmi viszonyok alapján oszlott meg. Így a Japánnal egyezményes viszonyban álló Anglia jobbára japánpárti, az oroszokkal egyezményes viszonyban álló Franciaország oroszpárti volt, míg az angolokkal és a franciákkal szembenálló, az oroszokkal bizalmasabb viszonyt ápoló Németország kritikus volt Japánnal szemben. A japán kormányt természetesen érzékenyen érintette a „sárga veszedelem" eszmélének térnyerése, ezért gyors intézkedésbe fogott: ellenpropagandát fejtett ki az európai sajtóban. Mivel a japánok akkoriban csak a sajtót és a szóbeszédet hívhatták segítségül, ezért elsősorban külföldi lapok újságíróit környékezték meg, hogy a „sárga veszedelem" ellen cikkeket jelentessenek meg. Rengeteg pénzt költöttek el erre a célra a japánok: az akkori összes külképviselet (szám szerint 55) egyként részt vett a külföldi újságok manipulálásában, de különösen a franciaországi (Honma Icsiró), az osztrák–magyar (Makino Nobuaki), a német és az amerikai követségek tevékenysége volt szembetűnő. A német külképviselet dolgozója, Alexander von Siebold, Amerikában pedig Takahira Kogoró nagykövet irányításával működtették a „sárga veszedelem" elleni japán propagandát.

Tokiói utcái a 20. század elején

Vele kapcsolatban a japán külügyminiszternek címzett május 19-i, 36. számú titkos jelentésében Makino így írt: *„Nagy tudású és híres arról, hogy Közép-Ázsia helyzetéről igen tájékozott. Állítólag néha a brit kormány is meghallgatja a professzor véleményét az afganisztáni és pakisztáni eseményekre vonatkozólag. (…) Értesültem arról, hogy a mostani japán–orosz háborúval kapcsolatban is nagy szimpátiát táplál a Birodalom iránt, és amikor hivatalos úton voltam Budapesten, találkoztam vele és (…) felkértem arra, hogy segítsen abban, hogy elvessük a Közép-Európában legjobban elterjedt, a sárga faj elítélését szolgáló gonosz elméletet. A professzor szívesen beleegyezett (…). Szerinte (…) a közvéleményt rá kell ébreszteni arra, hogy ne tévedjen el az ügyesen szétszórt hazugságok és az alaptalan rémhírek dzsungelében és lehetőleg ne essen bele ezek csapdájába; bár az elmélet ellen az újságokban és folyóiratokban nagy erőfeszítéseket tett, mégis igen nagyok azok a területek, mint pl. Németország, Franciaország és Ausztria, ahol a gonosz elmélet életre kel, így a lehető legmesszebbmenőkig gondoskodni kell arról, hogy az ne éledjen újjá és a Japán Birodalom minden követsége törekedjen arra, hogy e cél megvalósuljon. (…) Közismert, hogy Vámbéry professzor oroszellenes. Mindenesetre Európa-szerte ismert tudós és vitathatatlan tény, hogy egy bizonyos területen fontos szerepet tölt be és természetes, hogy véleményére sokan hallgatnak. Azért úgy gondolom, hogy nagy haszna lesz, ha segítségét kérjük a Birodalom civilizációjának bemutatásában. Megemlítettem neki, hogy kérésünkre újságokban és folyóiratokban néha publikáljon.”*

Budapestről Japánba (Kobéba) küldött csomag feladóvevénye 1909-ből

LENT: **Makino Nobuaki, Japán bécsi rendkívüli követe és felesége 1913 októberében**

A felkérés idővel már egy teljes könyvre szólt, amely meg is jelent németül 1904-ben, háromezer példányban, *Die gelbe Gefahr. Eine Kultur Studie* címmel. Vámbéry a könyv megírásáért 100 font honoráriumot kapott a japán külügyminisztériumtól, igaz, egy Makinónak szóló táviratában leírta, hogy nem a pénz motiválta: *„…Egy ország politikájáért nevemet nyilvánosságra hoztam, és nem vagyok az, aki csupán az anyagi javakért dolgozott. A magas motiváció az oka, így nagyon boldog lennék, ha Őexcellenciája értesíteni tudná a tisztelt kormányt arról, hogy saját jószántamból írtam a könyvet. Mivel már a tisztelt országért nyilatkoztam, elkötelezem magam arra, hogy ezek után is teszek szolgálatokat az ország érdekében és védelmében.”*

Vámbéry ígéretéhez híven több alkalommal írt a „sárga veszedelem” témájában, például a *Revue d’Orient et de Hongrie* című lapba is, amelynek szerkesztője Strausz Adolf volt. Itt 1904 augusztusában és szeptemberében jelentette meg négyrészes cikksorozatát *Le péril jaune* címmel. Érdemei elismeréseképpen a japán állam 1906-ban a 2. fokozatú Szent Kincs Érdemrend kitüntetést adományozta Vámbérynek, de Strausz Adolfot is kitüntették 1908-ban, a Felkelő Nap Érdemrend 5. fokozatával, a japán–orosz háború idején az orosz helyzetről szóló információk megszerzése érdekében kifejtett tevékenységéért.

A Japánt magasztaló szövegnek lehetett akár olyan olvasata is, amely az ország gyors fejlődése kapcsán éppen a sárga veszedelem eljövetelét sugallta

A Vámbéry által írt, *Sárga veszedelem* című könyvecske – amely egyszerű címével akár megtévesztő is lehetett – természetesen nem az elmélet mellett, hanem azzal szemben érvelt, legalábbis ezzel a céllal készült. Az már csak a sors furcsa fintora, hogy a minden tekintetben Japánt magasztaló szövegnek lehetett akár olyan olvasata is, amely a japán technikai fejlődés bemutatása kapcsán éppen a sárga veszedelem eljövetelét sugallta az olvasóknak. ■

A szerző japanológus (Károli Gáspár Egyetem: MA; Waseda University: posztgraduális ösztöndíjas, 2007–2009)